

VITA

KÖLTÉSZET – ÖNBÍRÁLAT NÉLKÜL*

KASSÁK ÉLETMŰVÉRŐL – POSZTUMUSZ VERSESKÖTETE ÜRÜGYÉN

Kassák Lajos utolsó kötete, az *Üljük körül az asztalt*, új fölszólítás arra, hogy az elhallgató vagy odaadó kritikai magatartásmódok és ezek föloldatlan keveréke helyett a Kassák-értékelés harmadik lehetőségét megkeressük.** Hadd tegyük

* A dolgozat véleményünk szerint alkalmas arra, hogy a Kassák-kérdés szakembereit nézetük elmondására készítse, s a kibontakozott eszmecsere elvezethet az életmű realisabb megítéléséhez. Ezzel kapcsolatos részlettanulmányt, és vitázó állásfoglalást szívesen látunk. — A szerk.

** Ez a rövid vázlat nem vállalkozhat az eddigi Kassák-értékelések történeti feldolgozására s explicit kritikájára. A jelenlegi helyzetet is csak a két véglettel *jelezhajjuk*. Az egyik oldalon Illés László állna, aki a magyar szocialista avantgard történetét helyezte irodalomtörténeti munkássága középpontjába. Ennek ellenére — bármennyire meglepő — Kassákról jóformán szót sem ejt tanulmányaiban. A másik oldalt Bori Imre képviseli a legmarkánsabban, aki Kassákat kassáki alapon, avantgardista esztétikai nézőpontból apologizálja. A Kassák-elemzések általános problémája, hogy kiindulópontjuk nem a mű, hanem a művészi magatartás. Így kerülhet süllyesztőbe Kassák életműve egyes személyes politikai döntéseinek alapján (egy olyan szempont alapján tehát, amit Leninnek soha esze ágában sem volt a művészet mércéjévé tenni például Gorkijjal kapcsolatban). Vagy: Kassák avantgardista magatartásának kiterjedt európai rokonsága révén így kerülhet süllyesztőbe az a kérdés, hogy a magyar provincializmusból ki lehet-e törni a provincializmussal való költői leszámolás nélkül. Az értékelés még egy — véleményünk szerint — tarthatatlan szempontjára kell utalnunk. Ez a *kire hatott?* kérdése. Ha zárójelbe is tesszük azt a problémát, hogy nem túlozzák-e el Kassák méltatói Kassák hatását legjelentősebb művészeinkre, még mindig fennmarad az az ellenérv, hogy a hatás, mint teljesen heterogén kategória, lehet ugyan értékes irodalomtörténeti adalékok forrása, de semmiképpen sem lehet *alapja* az értékítéletnek.

hozzá: csak figyelmeztető ez a verseskötet, nem új kiindulópont, mert nem is megújulás — egy több évtizedes hang, a *rezignáció* és az idill folytatása. A *Földem, virágom* kötet (1935) óta kimutatható *állandóság* egyszerű megállapítása persze már önmagában is kritika. Elegendő talán arra, hogy kételyeket támasszon bennünk, helyes-e a formai letisztulás kapcsán „klasszicizálódásról” beszélni. De teljesen elégtelen Kassák *egész* pályájának megítélésére, ugyanúgy, ahogy lehetetlen az egész életművet az első nagy korszak „robbanó”, legtöbbször túlzottan dinamikus költészetének képére teremteni. A valódi fordulat tisztázása azonban a valódi átmenet elemzését követeli.

E fordulat alapja a magyar forradalom bukása, a magyar és nem-magyar forradalmi mozgalmak hosszantartó apátlya — Kassák forradalmi illúzióinak lassú és egyenetlen elmúlása. Néhány döntő mozzanat mégis fönntartja az életmű egységének látszatát, és részben a valóságos, bár véleményünk szerint negatív előjelű egységét is.

Az *első* mozzanat a műalkotás és a művészi magatartás elszakadása egymástól. A szívós, érdes, szikár modernista költő fametszet-képe minden elemzésben elsőbbséget élvez a művekkel szemben, amely a másik lehetséges, és szerintünk az esztétikailag egyedül jogosult kiindulópont. Persze, a lírai alkotások tárgya is legtöbbször a költő magatartása, és Kassák elsősorban lírikus volt. Az, hogy személyiségéről alkotott illúziói benyomultak verseibe, sok kritikusat vitte a művész és a mű teljes azonosításának tévútjára. Pedig Kassák esetében különösen éles ez a szétválás. A művész és a mű viszonyát egy soha föl nem oldott ellentmondás feszíti. „A *Tett* programjának a hangsúlya nem a művészi produktumon, a megcsinálás hangján van . . . , hanem a művészen, mint szociális emberen!” — írja Kassák. Ugyanakkor általános ténye a modern polgári életnek, hogy a művészi alkotás marad a művész egyedüli cselekvési területe — anélkül, hogy működése beilleszkedne a társadalmi cselekvésformák rendjébe, anélkül, hogy „társadalmi megbízatás” hitelesítené munkáját. A mű viszonylagos háttérbe szorulása a művész mögé Kassáknál nem hasonlítható

Ady gesztusához — „Messziről és messzire megy az élet / S csak: élet ez, summája ezrekének”. Nem az élet és a mű normális viszonyát jelenti, amiben a jelentős művészeknél kimondva, vagy kimondatlanul a művészetnek az életet tükröző funkciója mutatkozik meg, hanem a költő mindennapjai maguk is kissé „műalkotássá” válnak. Ennek mesterkéltségét, pózát Kassák nem tudta elkerülni. Másrészt a mű, a művész tette közvetlenül társadalmi tetté „emelkedik”, kialakul a közvetlen beavatkozás, a közvetlen hatás hamis illúziója. Kassák gyakran stilizálja a művészi tevékenységet az egyedül adekvát társadalmi cselekvéssé — így lesz a művész „a legfölfejtettebb embertípus”. E gondolat mögött a forradalmi átalakulás teljesen hamis, megfordított elképzelése rejlik, amely szerint a viszonyok átalakulását az emberek átalakításának és átalakulásának kell megelőznie. Szinte méltóvá kell válnia a tömegnek a társadalmi feladatok betöltésére. *Ebben a cselekvés előtti cselekvésben, ebben a politika nélküli forradalomban a művészeté lenne a döntő szó.*

Itt következik az életmű látszólagos egységének második mozzanata; szkepszis a politikai cselekvésformákkal szemben. Tévedés volna azt hinni, hogy ez a forradalom letörése utáni idők kassáki magatartásának jogosulatlan visszavetítése egy korábbi korszakra. A döntő élmény az ifjúproletár proletárköltővé és proletár-értelmisségivé fejlődésének hőskorából való, a csalódás a bürokratikus szociáldemokrata pártpolitikában. Ez a korai és jogos kritika még nem magyarázza meg a hamis konzekvenciákat. Nem magyarázza meg azt az ellentmondást, hogy a költő, aki először szólalt meg nálunk költői nívón munkáshangon, saját, élete végéig fönntartott illúziói ellenére sem lett a munkásosztály költője, hanem műve a „Tömeggel” való absztrakt azonosulás és az absztrakt elfordulás végletei között ingadozott. (E tény leszögezésével természetesen nem tagadjuk, hogy Kassák — személyében — konokul hű maradt, együttértzett a „szerény kenyercsékkel”.)

A korai Kassák-versek két eleme a munkásélet fényképszerű naturalista leírása és az erről az alapról elrugaszkodó elvont

perspektíva. S e kettő keverékéből a részletek minden ereje és szépsége ellenére nem jön létre az egységes vers. A perspektíva elvontsága azt jelenti, hogy a költő még a legáltalánosabb formában sem idézi föl a távlat megközelítésének útjait és erőit. Ezért tesznek szert olyan jelentőségre nemcsak Kassák teoretikus írásaiban, hanem verseiben is az „Erő”, a „Teremtés”, a „Cél” önmagukban üres jelszavai, s ezért lesz a technikának, mint jövő-jelképnek középponti helye ebben a költészetben. Senki sem tagadhatja, hogy az emberiség felszabadulásának elengedhetetlen alapja a gazdasági-technikai fejlődés. De ha alapja is, önmagában még nem mond semmit arról s főképp nem azonos a szabadulással. Ezért gondoljuk, hogy a *Mesteremberek* látomása „az idők új arcáról” az ember sorsa szempontjából prope nihil:

Hatalmas felhőkarcolókat építünk majd és játéknak az
Eiffel-torony mását,
Bazalt talpu hidakat. A terekre új jeleket zengő acélból
s a döglött sínekre üvöltő, tüzes lokomotívokat lökünk,
hogy ragyogjanak és fussák be a pályát, mint az ég
szédületes motorjai.

Bori Imre igen fontos észrevétele Kassák verseiről, hogy történelmietlenek. Megjegyzése véleményünk szerint — Bori szándéka ellenére — bírálata ennek a költészetnek. Éppen ezen az alapon kell megkérdőjelezni magának Borinak is az álláspontját, amely a „romboló” Ady egyenrangú, sőt, már-már jelentősebb társává teszi az építő, konstruktív Kassákot. Ady magát, mint a történelmi kontinuitás és diszkontinuitás embe-rét állította versei középpontjába. Ady forradalma: a magyar nép történelmi önkritikája. Ezzel az önkritikával lett Ady az objektíve meglevő forradalmi helyzet egyetlen igazi művészi reprezentánsa. Kassák absztrakt jövőképe mögött a semmi múlt áll, ő valóban az idők elején érzi magát.

A *Népgyűlés* című verse első korszakának e tendenciáit foglalja magába. Ez a nagyon érdekes költemény egymás mellett fejezi ki a Tömegbe vetett hitet és a széksziszt. A társadalmi robbanás pillanata összekovácsolja az embereket: „Görbehátú

szabók, kiégettszemű kovácsok vérmesen fölkaasodtak.” Az, hogy „Mindenki hitte, betelt a mérték”, egyszeribe hatalommá válik. Majd az erőszak hatására egy pillanat alatt szétfoszlik e hatalom:

Boldogan mindenki belenevette magát a teljesedések örömébe.
És ekkor a látás hirtelen összegubancolódot.

Egyszerre senki sem érezte maga mellett a párját,
s a felzendült puskák könyörtelenül beléjük ojtották a halált.

A tömeg szétbomlása szűkülő kisemberekre, a gyengeség és a szervezetlenség ábrázolása természetesen jogos. A versből kiviláglik, hogy nemcsak az erőszak, a külső hatalom verte vissza ez egyszer a fölszabadulási harcot, hanem a fegyverek látványa belső széthullást is eredményezett. Mégis, a költő kritikátlan elragadtatással kíséri az összeforrás egyetlen pillanatát. Ez fölszámolhatatlan feszültséget teremt. A versben elkülönül az akció előzményeitől és következményétől, patetikus, bár nem vezet sehová. Más szóval: Kassák nem jut el a munkás-ság és a munkásmozgalom önkritikájához, hanem belső összefüggés nélkül, szimultán módon ábrázolja a spontánul cselekvő tömeget és felszabadulásának perspektíváját. A Tömeg és Perspektíva között közvetlen egységet teremtő himnuszok, vagy a megbomlott egység olyan versei, mint a *Népgyűlés*, éppen a reális viszony költői ábrázolásának csődjét mutatják. S maga az „új költő” e lehetetlen közvetlenség reprezentánsa. Ezt fejezi ki gyakran visszatérő gondolata: „énekeljük magunkat, akik ti vagytok”. Kassák komoly lírikusi tehetségét mutatja, hogy egyes verseiben fölülbírálja ezt az „alaphelyzetet”. Így például *Monoton* című versében:

Én, ki szerény kenyeresek elé szent kurjantásnak jöttem
és feleselő dacnak, pogány fáklyának a sötét úton

– írja, majd:

O, de a férfit, a kozmosz zengő szimbólumát
hiú szemmel hiába keresem ma helyén:
ő most bősz vadak odván vérre lesi mását, ...

és az én nagy szomorúságom is miatta van,
 és magamért,
 kinek most jámborul henyélni rendeltetett
 és úgy rendeltetett, hogy törjön össze magában minden tükröt

De az ilyen egyszeri nekifutások nem vezetnek a líra megváltoztatásához, és ha valamit előre jeleznek, az a rezignáció.

Kassák költészete végül is ebben az első periódusban az *antikapitalista lázadás és a forradalmi illúziók költészete*. Ezek az illúziók azonban akkor jelentek meg, amikor a politikai forradalom alapja megvolt Magyarországon. Más kérdés, hogy az objektív lehetőségek mellett a szubjektív faktor hosszú ideig igen gyenge volt. S ezt nemcsak Ady magányossága mutatja, hanem Kassák akkori munkássága is, amely vígasz dal volt a forradalom helyett és elvont illúzió a forradalomról — a forradalom küszöbén. A különbség „csak” annyi, hogy Ady átélte és tudatosította a két forradalmi tényező egyenlőtlen fejlődésének ellentmondását, Kassák költészetében pedig csupán fölgylemlett az kihordatlanul. A munkásság egy részének útjanincs dühe, és elsősorban egy vékony, háborúból és nemzeti maszlagból kiábrándult értelmiségi réteg tanácstalan lázadása visszhangzott Kassák Lajos tanácstalan költészetében. E baloldali érzelmű, de nem tudatos és politikus baloldali csoportok viszonyát március 21-hez szinte szimbolizálja a Visegrádi utcai kommunista pártközpont társbérelője, Kassák, aki nem ismervén föl a konkrét — tehát politikai — forradalmi helyzetet, elhúzódott az együttműködéstől az örök forradalom, s ezzel a szkepszis nevében.

A forradalom néhány hónapja nem változtatta meg költészete alapstruktúráját, de előkészítette csalódását. A forradalom napjaiban egy előadásában a régi, „narkotizáló” művészet gerinctelenségével szemben emeli ki a *Ma* művészeinek morális forradalmát. E gondolat mögött, sőt, még Kun Béla igazságtalan vádjára adott válasza mögött is az a várakozás húzódik meg, hogy a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának privilegiálni kellene mozgalmát, mint az új rend egyedül adekvát művészi kifejezőjét. Ebben a követelésben újból egy olyan

tendencia jelentkezik, amely végigvonul Kassák egész életén. Történelmietlenségének egyik oldaláról van szó, arról, hogy Kassák radikálisan szakított a múlt minden értékével, és elutasítja a kontinuitás lehetőségét régi és új művészet között. A szabad vers mindvégig megőrzött formájának ez az ideologikus jelentősége.

A döntő fordulatot a forradalom bukása hozta, mert ez tette lehetetlenné az addigi ellentmondó kettősségek versbe építését — eddigi verseinek életalapja elfogyott. Most megmutatkozik, hogy a feltétlen feszültség ellenére a naturális és absztrakt tartalmi elemek kölcsönösen aláducolták egymást, hogy a munkáshang és avantgardista hang ideiglenes egysége csak addig maradhatott fenn, ameddig a forradalom — jóllehet, szüntelen kétségekkel teli és éppen ezért csak: — illúzióját nyújtó versek mögött valójában mégis csak a forradalom lehetősége állt. A „még nem jött el az idő” szkepszise átvált a „nem jön el az idő” depressziójába. S ennek konzekvenciáit Kassák két etapban vonja le.

Az *első*: kísérlet a munkáshang elhagyásával bekapcsolódni a nemzetközi avantgard áramába. Ezekben az új művekben a legmerészebb variáns sem kapcsolhat ki egy kérdést. A — József Attila szavaival élve — „bizonyosabbat, mint a kocka keresése” minduntalan áttöri a versek belső játékát, a szinte önjáró asszociáció-következményeket, s e „bizonyosságok” szegényessége mutatja a kétségbeesést. Ebből a szempontból a korszak legjellegzetesebb verse. *A ló meghal, a madarak kiröppülnek*, ahol a „vad”, illogikus (s a világ „illogikus” voltával nem védhető) képsorok mellett állandóan fölbukkannak végtelenül egyszerű élet-darabok, amelyek végső következménye a végtelenül egyszerű és végtelenül lapos ténymegállapítás, a híres „én KASSÁK LAJOS vagyok”. József Attila is kiemeli Kassák-kritikájában a maga gúnyoros módján az avantgardista versek e kettősségét: „Mert akadnak e tárgyi számozott dolgokban értelmes sorok is, ezek azonban Kassákra magára vonatkoznak, ami más oldalról megint csak szubjektivizmusáról tesz tanúságot.”

A változás *második* etapja — ez emigrációjából való hazatérése után kezdődik — az avantgardista hang fokozatos megszüntetése, a korai Kassák-versek plebejus vonalának folytatása — perspektíva nélkül. Ezt a verseiben világosan megmutatkozó fordulatot működése más területein nem kíséri ugyanilyen radikális fordulat. Sőt, nagyon élesen lép föl az ellentmondás, miszerint a nagy organizátor, a teoretikus és szerkesztő folytatni látszik azt az avantgardista lázadó vonalat, amelyet a költő, eltekintve néhány külsődleges formai jegytől, már elhagyott. Ez a költészet, minden együttérzése és elkeseredése ellenére már nem fejez ki lázadást. Tükre a munkás-ság periférikus életének, tükre a bánatoknak és az időnként fölmerülő harmónikus pillanatoknak. Ebből az elégikus ábrázolásmódból nem csaphat föl a pátosz — az elvont pátosz sem. A versek most egy más értelemben történelmietlenek, mint az első periódusban, hiszen megfosztattak minden dinamizmustól: állóképek a munkásosztály mindennapjairól. S ez a legközvetlenebb életkörülményekre függesztett tekintet magyarázza az ekkor kialakuló Kassák-költészet rendíthetetlen állandóságát. A nagy történelmi változások ugyanis nem az emberek mindennapjait változtatják meg gyökeresen és hirtelenül, hanem új perspektívákat adnak arra, hogy az emberek átformálják mindennapjaikat. Csak az élet története, egy korszak folyamata adhat választ nemcsak arra a kérdésre, hogy minek a megváltoztatására nyílt lehetőség, hanem arra is, hogy *mi* változott? Ha valaki csak a múltjuktól és jövőjüktől elszakított „egyedi” mindennapokat nézi, egyik nap sem jelent a másikhoz képest teljes változást. A hamis nézőpont hamis feleletet szül akkor is, ha — mint a szektás írók — arcuk verejtékében találják ki a mindennapok egy csapásra való teljes és tömeges megváltozását, és akkor is, ha az egymást követő napok megtévesztő hasonlóságát és változatlanságát kiterjesztik az egész életre, mint Kassák. Csak ezzel a — végcredményben naturalista — nézőponttal magyarázhatjuk azt, hogy Kassákot ezentúl a történelem semmilyen változása sem inspirálta költői válasza megváltoztatására a döntő pontokon.

Versei variációk néhány témára, amiben az idő legfeljebb némi általánosodást hozott. Halványult, de mindvégig kivethető maradt a versck háttere, a külvárosi proletárok és félproletár kispolgárok mindennapjainak emléke és hangulata.

Kassák munkásságából hiányzik az önkritika. Abban az értelemben is, hogy minden következmény nélkül elmegy saját, objektíve önkritikát tartalmazó versei mellett és abban az értelemben is, hogy minden következmény nélkül, szervetlenül fölmerülnek néha késői periódusában is a korai lázadás reminiscenciái. Ez azonban csak megerősítheti azt a véleményünket, hogy Kassák munkásköltészetéből sohasem lett a *munkásmozgalom* költészete. Ez nem személyes életútjának kérdése. Az irodalmi denunciáns és nem az irodalomkritikus álláspontja volna Kassák különböző konkrét politikai állásfoglalásaiból vezetni le Kassák művészetének elutasítását. Ennél itt többről van szó, arról, hogy Kassák munkáshangja nem a létének és érdekeinek igaz tudatára ébredt munkás hangja. Világos, hogy a 19 utáni korszak történelmi körülményei megnehezítették egy nem provinciális művészet kialakítását a munkásélet tényeiből. Kettős értelemben is, a forradalom apálya és a munkásmozgalom válsága miatt. A *miért lett ilyen?* kérdésre adott magyarázat azonban nem lehet alapja egy életmű túlértékelésének. József Attila ugyanebben a korszakban lett a mozgalom valódi költőjévé, nem utolsó sorban azért, mert egész költészete a munkásosztály és a munkásmozgalom szenvedélyes önbírálatát is jelentette.

RADNÓTI SÁNDOR

★

A KASSÁK-KÉRDÉSHEZ

Személyes élménnyel kezdeném a mondandómat. Jóllehet — és ezzel tisztában vagyok, — Kassák hosszú élete folyamán nem egyszer nyilatkozott szóban úgy, hogy látszatra ellent-